

PERIVOJI,

autori: Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci,
Zagorska enciklopedija, str. 662-665, Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod, 2017.,
urednici: Božidar Brezinščak Bagola, Ivan Cesarec, Mladen Klemenčić;
ISBN 978-953-268-041-6.

PERIVOJI

Perivojna arhitektura Hrvatskoga zagorja nastajala je i razvijala se pod utjecajem i u ozračju srednjoeuropske perivojne kulture, prilagođavana lokalnim uvjetima i skromnim financijskim i prostornim mogućnostima. Perivojno umijeće prenosili su vrtlari iz zemalja Austrijske Monarhije gdje su podizali velike carske i plemićke perivoje. Planirano uređenje perivoja u Hrvatskom zagorju povezano je s izgradnjom dvoraca (17.-19. st.) i lječilišta (19. st.). Perivoji i šetališta u naseljima podizani su kasno (prva polovica 20. st.), najčešće spontano i vrlo skromno. U drugoj polovici 20. i početkom 21. st. ne podižu se značajniji novi perivojni prostori, a perivojno naslijeđe, osim malobrojnih iznimaka, ne održava se na zadovoljavajućoj razini.

Za vizionarsku promociju perivojne kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u Jozefinsko, Napoleonovo i predilirsko doba zaslužan je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Zagreb i okolicu on uvodi u ambiciozne projekte perivojne arhitekture. Dobro je poznao europske prilike u pejzažnoj arhitekturi i u Hrvatsku je donio tadašnju europsku perivojnu misao gradeći perivoje u kojima se prepoznaje barokna i klasicistička kompozicija dopunjena pejzažnim idejama, koje su se već prenijele iz Engleske na europsko tlo. Tako je osobitom Vrhovčevom zaslugom Hrvatska ušla u krug europskih zemalja rane perivojne kulture prosvjetiteljskoga doba. Vrhovčeva perivojna ostvarenja – barokni Maksimir (započet 1787., jedan od prvih javnih perivoja u Europi) i lječilišni perivoj Stubičke Toplice (1814.) dali su polet za uređenje perivoja mnogim vlasnicima palača u Zagrebu, ljetnikovaca po južnim brježuljcima Medvednice i dvoraca u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Nakon pada Napoleona 1815. godine počinje novi zamah u uređenju gradova i podizanju perivoja, kao i uređenju perivoja dvoraca.

Perivojna kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj doživjet će vrhunac u drugoj polovici i krajem 19. st. Tada se u Hrvatskoj udomaćio pejzažni perivoj, koji je u drugoj polovici poprimio romantičarska obilježja. Krajem 19. i početkom 20. st. uređuju se historicistički perivoji, prepoznatljiviji po uresnim cvjetnjacima i topijarnim oblicima nasada. Izvorni nacrti perivoja rijetko su očuvani (Trakošćan, Gornja Bistra, Gredice). O njihovu povijesnom izgledu zaključujemo na temelju starih katastarskih karata čija je prva izmjera rađena sredinom 19. st.

Perivoji dvoraca

Kao što je dvorac neodvojiv od svoga gospodarsko-pejzažnog ambijenta tako je i nedjeljiv od svog perivoja, s kojim čini skladnu prostornu, oblikovnu i funkcionalnu cjelinu. Perivoji dvoraca Hrvatskoga zagorja uređuju se najprije kao skromni vrtovi uz ranobarokne dvorce, a kasnije kao pejzažno-romantičarski perivojni prostori stopljeni s krajolikom.

Ranobarokni perivoji dvoraca

O ranobaroknim perivojima dvoraca možemo tek naslućivati. Vjerojatno ih nije niti bilo već su dvorci bili okruženi kuhinjskim vrtovima i voćnjacima. Maleni vrtovi ograđeni zidom

(*hortus conclusus*) na katastarskim kartama dvoraca Klenovnik i Lobor ukazuju na kasnorenesansno-ranobarokna obilježja.

U knjizi *Status Familiae Patachich 1740.-1814.* objavljeni su crteži-akvareli dvoraca i okolnog ambijenta. Iako ne prikazuju stvarno stanje pojedinih dvoraca, crtač je zabilježio onodoban način uređenja prostora. Prostor uokolo dvorca (dvorište) bio je okružen zidom ili drvenom ogradom s ulazom. Osim dvorca unutar ograde nalazile su se gospodarske građevine, pojedinačno drveće i mali vrt, a na rubovima voćke. Veći vrtovi su bili izvan ograde dvorišta, podijeljeni na pravilna četvrtasta polja. U rano barokno doba vrtovi zagorskih dvoraca bili su maleni, istodobno korisni vrtovi (povrtnjak), uresni vrtovi (cvijeće se sadilo najčešće rubom gredica) i voćnjak (grmoliko voće sadilo se rubom gredica). To je još stara renesansna francuska i srednjoeuropska tradicija koja se nastavila i tijekom baroka, a sačuvala se i kasnije u sjevernoj Hrvatskoj do prve polovice 20. st.

Barokni perivoji dvoraca

U Hrvatskoj nije bilo baroknih perivoja kakvi su u 17. i 18. st. uobičajeni uz europske dvorce zbog nesigurnih političkih prilika i zbog siromaštva nakon Turskih ratova. Baroknih perivoja u Hrvatskom zagorju i nije moglo biti mnogo jer je gospodarska moć stoljetnim ratovima iscrpljenog hrvatskog plemstva još bila mala, a to je svakako bio jedan od glavnih preduvjeta njihova nastanka. Oni koji su i ostvareni, bilo u cijelosti ili samo djelomično, bili su preoblikovani tijekom 19. st. Samo kod nekih perivoja očuvane su tek naznake osnih kompozicija i aleja. Jednostavni barokni perivoji postojali su uz dvorce u Gornjoj Bistri, Ludbregu, Oroslavju Gornjem, Velikom Bukovcu i Sv. Križu Začretju. Tlocrtni izgled takvih perivojnih vrtova poznajemo na temelju primjera dvoraca Gornja Bistra i Gredica. Tijekom 18. st. bilo je mnogo dvoraca i kurija bez baroknih perivoja. Njih je zamjenjivao "posuđeni" krajolik (slikovite vizure), ali i uresno-korisni vrtovi.

Pejsažni perivoji dvoraca

U 19. st. u Europi se udomaćio pejsažni perivoj, koji je kao nova moda bio rado prihvaćen u sjevernoj Hrvatskoj. U trećem desetljeću 19. stoljeća afirmirala se bidermajerska perivojna kultura, sredinom stoljeća romantičarski perivoj, a u drugoj polovici 19. st. historicistički perivojni dizajn. Brojni perivoji zagorskih dvoraca posjeduju pejsažna i romantičarska obilježja. Među njima je nekoliko za povijest hrvatske perivojne kulture važnih primjera kao što su perivoji dvoraca Belec, Klenovnik, Križovljan-grad, Novi Dvori Jelačićevi/zaprešički, Novi Marof, Opeka, Stubički Golubovec i Trakošćan.

Opeka je, usprkos dugogodišnjoj zapuštenosti i nebrizi, dendrološki najbogatiji perivoj s približno 180 različitih vrsta i 14.000 primjeraka bilja. Perivoj Opeku, čija se pejsažna kompozicija temelji na koncepciji botaničke zbirke, teško je uspoređivati s ostalim perivojima hrvatskih dvoraca jer ni u jednom nema toliko različitih biljnih vrsta. Perivoj uz dvorac Trakošćan impresionira svojom romantičarskom slikovitošću koja nije dostignuta nigdje u Hrvatskoj. Perivoj se godinama postupno obnavlja prema izvornom nacrtu iz sredine 19. st. Prekrasni vidici i perivojne scene Križovljangrada (blizina rijeke Drave), kao i Vilinske poljane Stubičkog Golubovca (sjeverni obronci Medvednice), izuzetni su primjeri pejsažne arhitekture pastoralnih scena i slikovitih ugođaja na velikoj površini gdje prevladavaju perivojne šume, prirodni gajevi i livade.

Preoblikovanja perivoja dvoraca

Mnogi perivoji zagorskih dvoraca bili su tijekom svog postojanja nekoliko puta preoblikovani izgubivši svoj izvorni izgled, ali dobivši novi kao npr. u Bajnskim Dvorima, Laduču, Mariji Bistrici, Maruševcu, Novom Marofu, Opeki, Oroslavju Donjem i Oroslavju Gornjem. Mnogi,

osobito manji vrtovi i perivoji krajem 19. i početkom 20. st. dobivaju historicističke cvjetnjake.

Obilježja perivoja dvoraca

Površina perivoja je različita – od nekoliko stotina kvadratnih metara do desetaak i više hektara. Nalaze se u ravnicama, na padinama i na vizualno istaknutim položajima. Vodotoci i ribnjaci, vidici prema dolinama i obroncima gorja, pogledi prema poljima, livadama i šumama – sve su to slike zagorskoga krajolika uklopljene u kompoziciju perivoja zagorskih dvoraca. Neki su se perivoji razvili iz ili uz postojeće šume, neki su podignuti usred livada i oranica, a manji broj ih je unutar naselja.

Do Drugoga svjetskog rata perivoji su bili opremljeni različitim sadržajima. Većina perivojnih skulptura i građevina je uništeno, danas je očuvano samo djelomično ili na starim fotografijama. Veliki barokni portali na ulazu u perivoj očuvani su u Oroslavju (Gornjem i Donjem), a manje reprezentativni u Bežancu, Jalkovcu, Laduču, Martijancu i Novim Dvorima Jelačićevim/zaprešićkim. Jedina očuvana oranžerija u zagorskim perivojima je uz dvorac u Gornjoj Bedekovčini. Barokne skulpture Flore i Satira, koje su izvorno stajale u perivoju Oroslavje Donje, prava su rijetkost i izuzetna vrijednost. Očuvane su još skulpture iz perivoja u Laduču iz 19. st., pohranjene u muzeju u Brdovcu. Izvorne kamene klupe očuvane su u Opeki, Oroslavju Gornjem i Svetom Križu Začretju. Ostaci stuba i balustrade mogu se još naći u nekoliko perivoja (Bajnski Dvori, Klenovnik, Maruševec, Oroslavje Gornje, Sv. Križ Začretje).

Dendrološka obilježja perivoja dvoraca

Perivoje zagorskih dvoraca obilježava dendrološka raznolikost što je posljedica romantizma i koncepta botaničke zbirke. Osim autohtonoga drveća kao što su tisa (*Taxus baccata*), velelisna i malolisna lipa (*Tilia platyphyllos*, *T. cordata*), grab (*Carpinus betulus*), hrast kitnjak i lužnjak (*Quercus petraea*, *Q. robur*), klen (*Acer campestre*), jasen (*Fraxinus excelsior*), javor (*Acer platanoides*), bukva (*Fagus sylvatica*) i dr. – u perivojima zagorskih dvoraca nalazimo i sljedeće svojte drveća: obična smreka (*Picea excelsa*), jela (*Picea abies*), kavkaska jela (*Abies nordmanniana*), američka duglazija (*Pseudotsuga menziesii*), močvarni taksodij (*Taxodium distichum*), trnovac (*Gleditsia triacanthos*), tulipanovac (*Liriodendron tulipifera*), divlji kesten (*Aesculus hippocastanum*), platana (*Platanus div.sp.*) i dr. U perivojima je bilo i brojno i raznovrsno uresno grmlje (malo se izvornih vrsta očuvalo do danas), puzavice po pročeljima dvoraca te cvijeće u posudama (palme, limuni, oleandri), koje se zimi čuvalo u staklenicima/oranžerijama.

Većina staroga drveća i cvjetnoga grmlja u perivojima je nestalo uslijed starosti i vremenskih nepogoda. Zbog toga su mnogi perivoji osiromašeni jer je izostala postupna zamjena i obnova nestalog raslinja.

Lječilišni perivoji

Lječilišta se u srednjoj Europi počinju uređivati u 18. stoljeću, a intenzivno izgrađivati i perivojno uređivati u drugoj polovici 19. st. Važan dio lječilišno-kupališnog ansambla bio je perivoj, koji je istodobno središte mjesta, perivojni trg i šetalište.

Stubičke Toplice

Perivoj u Stubičkim Toplicama najstariji je lječilišni perivoj u Hrvatskoj. Perivoj je podignut 1811.-1814. godine u stilu klasicizma, u sklopu lječilišnog ansambla koji je projektirao Christian Heinrich Vesterburg. On je autor plana *Situationsplan von dem Bade Sztubicza, Das Bad Sztubicza von der Agramer Seite* iz 1814. Projekt je naručio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovec, koji je kupio Stubičke Toplice i obližnji dvorac Stubički Golubovec.

Arhitektonsko-pejsažna zamisao ističe jednoosnu simetričnu kompoziciju koja počinje s kapelom sv. Katarine, a završava glavnom lječilišnom zgradom. Iako je cijeli ansambl uklopljen u okolni krajolik prepoznatljivost perivoju daje motiv trokrake aleje između kupališne zgrade i kapele. Bila je to skladna klasicistička urbanističko-arhitektonsko-pejsažna kompozicija koja ukazuje na oblikovanje prostora prema tada suvremenim načelima. Stubičke Toplice su bile prvo termalno kupalište u Hrvatskoj i postale su uzor za mnoge slične graditeljsko-perivojne zahvate u Hrvatskom zagorju i sjevernoj Hrvatskoj. Ostali lječilišni perivoji u sjevernoj Hrvatskoj, kao i mnogi u srednjoj Europi, podignuti su kasnije od Stubičkih Toplica.

U drugoj polovici 19. i početkom 20. st. mijenja se perivojna kompozicija u Stubičkim Toplicama. Klasicističko-pejsažni stil zamjenjuje se romantičarsko-historicističkim izgledom. Gradi se glazbeni paviljon i progušćuju staze, sade se smreke te brojno grmlje i cvijeće. Tijekom druge polovice 20. st. perivoj je poprilično promijenio povijesni izgled zbog modernističkog preoblikovanja i gradnje novih zgrada.

Krapinske Toplice

Sredinom 19. st. vlasnikom cijeloga lječilišnog sklopa u Krapinskim Toplicama postaje Jakob Badel, koji počinje 1861. graditi *Kurhaus*, uređuje kupelji i 1866. počinje podizati perivoj. Perivoj je završen tek krajem 19. st. Bio je malen, historicističkog oblikovanja s glazbenim paviljonom i palmama na travnjaku. Dva kamena mosta spajali su obale potoka koji je tekao perivojem. Iz perivoja je prema jugu vodila aleja divljih kestena do restorana Bellevue, a prema sjeveru šetnica na brdo Zašat, uređeno kao perivojna šuma s kapelom sv. Magdalene.

Varaždinske Toplice

Desetljeće nakon Stubičkih Toplica, a na tradiciji rimskih termi Aquae Jasae, započinje izgradnja suvremenog lječilišta. Gradi se hotel u Varaždinskim Toplicama, rekonstruiran je rimski vodovod, obnavlja se pučko kupalište i započinje se uređivati perivoj. Iz toga doba (1828. g.) postoji i najstariji opis perivoja Mihovila Kunića, objavljen u bavarskom časopisu *Allgemeine Deutsche Garten Zeitung*.

Perivoj je povećan i poprima pejsažno-romantičarski izgled 1865. g. prema projektu tada cijenjenoga vrtlara Leopolda Klingspögl, autora biskupskog perivoja Ribnjak u Zagrebu. Tada je izgrađen i ulazni portal, do danas sačuvan u izvornom obliku. Lječilišni perivoj sastojao se iz dva dijela: uresnoga parternog perivoja historicističkih obilježja i pejsažno-romantičarskog perivoja na brježuljku. Parterni perivoj nastao je na najgornjoj terasi, gdje je nekad bilo rimsko kupalište, bazilika, forum i kapitolij (danas je to arheološki prezentirano nalazište). Bio je neposredno vezan na središte mjesta i lječilišne zgrade pa je preuzeo ulogu šetališta i društvenog okupljališta. Pejsažni dio perivoja s raznolikim raslinjem, odmorištima i vidikovcima, površine 4 ha, stapao se s okolnom šumom i krajolikom.

Gradski perivoji i šetališta

Na skromnoj baroknoj i jakoj bidermajerskoj tradiciji perivojnoga oblikovanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a u ozračju perivojne kulture Austrijske Monarhije i zapadne Europe, tijekom druge polovice 19. st. nastaju brojni javni perivoji u hrvatskim gradovima i mjestima. Nije bilo grada ili većega mjesta u kojemu nije tijekom 19. ili početkom 20. st. nastao barem jedan javni perivoj ili šetalište. Nije to bila samo moda, već prije svega potreba za javnim prostorima koji će biti dostupni svim stanovnicima, te želja za oblikovanjem i uljepšavanjem gradova i mjesta. Javni perivoji postali su nedjeljivi dio urbanističkog promišljanja gradova i mjesta.

U malim gradovima i većim mjestima Hrvatskoga zagorja javni perivoji i šetališta bili su skromni, maleni i podižu se najčešće tijekom prve polovice 20. st. Češće nastaju spontano nego kao dio planirane zamisli uređenja mjesta. Planirani perivojni potez nastaje u Donjoj Stubici oko crkve, usporedno s glavnom ulicom. Krapina dobiva šetalište uz potok s perivojnim proširenjem. U Klanjcu se perivojni trg nastavlja na samostanski sklop.

LITERATURA (izbor)

BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Bojana i OBAD ŠĆITAROCI, Mladen (2004.) *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću – javna perivojna arhitektura hrvatskih gradova u europskom kontekstu*, Zagreb: 'Šćitaroci' i Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ISBN 953-97121-3-0

HAIÓS, Géza; BALUS, Wojciech; KOLŠEK, Alenka; LOIDL-REISCH, Cordula; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Bojana; OBAD ŠĆITAROCI, Mladen; SISA, József (2007.) *Stadtparks in der Österreichischen Monarchie 1765-1918 – Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive*, Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, ISBN 978-3-205-77638-3.

OBAD ŠĆITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Bojana (2009.) *Barokna perivojna arhitektura u Hrvatskoj*, u: „Sic ars deprenditur arte“ – zbornik u čast Vladimira Markovića, Zagreb, ISBN 978-953-6106-81-3.

OBAD ŠĆITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Bojana (2006.) *Perivojna ostvarenja Biskupa Maksimilijana Vrhovca u kontekstu europskoga perivojnoga stvaralaštva kraja 18. i početka 19. stoljeća*, str. 155-170, u: Biskup Maksimilijan Vrhovac i njegovo djelo, Donja Stubica – Zagreb: Kajkaviana, zbornik radova sa znanstvenog skupa “Biskup Maksimilijan Vrhovac u svome vremenu” održanog 28. studenoga 2003. u dvorcu Stubički Golubovec u Donjoj Stubici, urednik: dr.sc. Alojz Jembrih, ISBN 953-6040-28-X.

OBAD ŠĆITAROCI, Mladen (1992.) *Hrvatska parkovna baština – zaštita i obnova*, Zagreb: Školska knjiga

OBAD ŠĆITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb: Školska knjiga (3. izdanje 2005., ISBN 953-0-60525-0)

OBAD ŠĆITAROCI, Mladen (1989.) *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb: Školska knjiga